

КАРУНКІ “НА КЛЁЦКАХ”, “АНТАЛЯЖЫ І ФАРБОТЫ”

ДА ГІСТОРЫІ РАЗВІЦЦЯ КАРУНКАПЛЯЦЕННЯ НА БЕЛАРУСІ

УДК 7.031.2 (746.21)

У артыкуле ўпершыню ўводзяцца ў навуковы зварот матэрыялы па гісторыі мастацтва карункапляцення ў Беларусі: гістарычныя звесткі, народная лексіка, музейныя ўзоры і дадзеныя палявых даследаванняў аўтара. Апісаны цэнтр вырабу карункаў у вёсцы Семежава (Капыльскі раён Мінскай вобласці) і выказаны меркаванні пра заходні вектар успрымання ў Беларусі гэтага віду мастацкага рамяства, моды на карункі ў касцюме ў XVII – XVIII стст. і захаванне іх у сялянскай культуры да канца XIX – пачатку XX ст.

Ключавыя словы: *карункі, мастацтва і рамяство карункапляцення, сялянскія карункі, элітарная культура.*

In the article the materials on the history of art of lace in Belarus are introduced for the first time: historical background, folk lexicon, museum samples and data from field studies of the author. The lace-making center on Semezhevo village (Kopyl district, Minsk region) is described. The article made assumptions about the Western vector of the perception of this kind of artistic craft in Belarus and fashion for lace in costume in the XVII – XVIII centuries with preservation in peasant culture until the end of the XIX – XX centuries.

Адна з найменш вивучаных частак беларускага народнага тэкстылю – карункі. У гісторыі мастацтва прадстаўлены ў асноўным два віды карункаў: шытыя іголкай (венецыянскія гіпюры) і плеченыя пры дапамозе спецыяльных прыстасаванняў для намотвання нітак – каклюшак (брусельскія карункі). Вытворчасць плеченых карункаў у Еўропе і Расіі з XVII ст. была звязана з дзейнасцю мануфактур, манастырскіх і памешчыцкіх майстэрняў, саматужных промыслаў. Прынята лічыць, што ў Беларусі карункапляценне на каклюшках не атрымала распаўсюду і таму даследаванні на гэтую тэму адсутнічаюць. Навукоўцы звярталі ўвагу толькі на карункі, вязаныя шыдэлкам [1; 2]*, і плеченыя карункавыя завяршэнні ручнікоў [3]. Нашы даследаванні дазваляюць сцвярджаць, што названая тэхніка пляцення карункаў на тэрыторыі Беларусі выкарыстоўва-

лася ў сялянскім асяроддзі для ўпрыгожвання касцюма і існавала некалькіх лакальных цэнтраў па іх вытворчасці [4 – 6]. Працэс асваення сялянскай культурай тэхнікі пляцення карункаў меў на Беларусі сваю гісторыка-культурную спецыфіку і адрозніваўся, напрыклад, ад Расіі, дзе ў XIX ст. атрымалі шырокае распаўсюджванне карункавыя промыслы. На падставе сабраных намі палявых, лінгвістычных, гістарычных матэрыялаў, а таксама даследаваных манжэтаў, карункавых фальбонаў, абшывак народнага тэкстылю з музейных збораў разгледзім гісторыю з’яўлення карункаў на Беларусі і ахарактарызуем адзін з невядомых раней цэнтраў па іх вытворчасці ў XVIII – пачатку XX ст.

БЕЛАРУСКАЯ НАРОДНАЯ ЛЕКСІКА
КАРУНКАПЛЯЦЕННЯ

У беларускай мове карункі абазначаюцца таксама словамі *хварботы, фарботы, анталяжы*, што паказвае на заходні вектар іх запазычання. Распаўсюджанае ў сучаснай беларускай лексіцы слова *карункі* роднаснае польскаму *koronka*. Вельмі цікавай падаецца назва *хварбота* ці *хварботы*. Так называлі плеченыя арнаментальныя прошвы на кашулях канца XIX ст. з вёскі Усохская Буда Добрушкага раёна, што захаваліся ў сям’і М. Віннікавай [7]. Слова *фарботы, хварботы* сустракаюцца ва ўсходнемагілёўскай частцы Беларусі [8, с. 179]. У народнай лексіцы рэгіёна гэтыя найменні з’явіліся не пазней за 1772 г. – час першага падзелу Рэчы Паспалітай, паводле якога тэрыторыя Гомельскага павета Магілёўскай губерні адышла да Расіі. У XV – XVII стст. яна ўваходзіла ў склад Вялікага

Фрагмент рукава і паліка жаночай кашулі з вёскі Карма Добрушкага раёна. Канец XIX ст. Лён, вышыўка крыжам, плеченыя вузельчыкавыя карункі. Захоўваецца ў дзяржаўнай гісторыка-культурнай установе “Гомельскі палаца-паркавы ансамбль”.

Княства Літоўскага. Менавіта ў гэты перыяд польскае слова *хварботы* замацавалася ў лексіцы і пісьмовых крыніцах на Беларусі. Этнограф Н. Грынкова лічыла, што гэтае слова было занесена з Германіі праз Польшчу ў Заходнюю Русь [9]. Згодна з этымалагічным слоўнікам М. Фасмера, старажытнапольскае *farboty* ‘карункі’ вядома з XV ст. [10]. У слоўніку польскай моды пазначана, што ў даўніну ў Польшчы так называлі карункі, за якімі пазней замацавалася назва *koronki*. Гісторык В. Бабкова пры вывучэнні беларускіх судовых кніг XVI – XVII стст. выявіла ў пераліках прадметаў адзення і тканін назвы *фарботы* [11, с. 110], *вэнадскія фарботы* [12]. Такім чынам, у гэты час карункі з такімі назвамі ўвозіліся на беларускія землі і выкарыстоўваліся ў касцюме беларускай шляхты. У Даль тлумачыць слова *фарботы* як “манжеты, кружевныя оборки, обшивки” і прыводзіць прыклад яго беларускага выкарыстання: “Я зьвізала фарботы к абрусу” [13, с. 479]. Беларускія слоўнікі вызначаюць слова *хварботы* як “махры”, “карункі”. В. Ластоўскі ў руска-крыўскім (беларускім) слоўніку ў якасці перакладу рускага слова *кружево*, разам з беларускімі *карунка* і *антальяжа*, прыводзіць словы *фарбота* і *фарботка*. У адрозненне ад белых тонкіх карункаў з назвай *антальяжа* і *карунка*, фарботамі называлі пляцёнку для ўпрыгожвання адзення з каляровымі ўзорамі або аздобай з камянёў, бліскучай каніцеллю, а таксама брыжы з махрамі. Да прыкладу, посцілка, аблямаваная карункамі з кутасамі, называлася *фарботнай*, *фарботай* [14, с. 290]. Зафіксавана выкарыстанне слоў *фарботы*, *хварботы* ў значэнні ‘вышыўка’ і ‘карункі’ ў в. Белы Мох Мсціслаўскага раёна Магілёўскай вобласці [15, с. 110]. Слова *фарботы* сустракаецца ў курскіх гаворках Расіі [13, с. 470]. У заходняй частцы Калужскай губерні (Масальскі, Жыздынскі паветы) “хварботамі” называлі махры з каляровага гарусу, якія прышывалі да прыпола верхняга жаночага адзення – “касталана”. Н. Грынкова апісала гэтае ўпрыгожанне і лічыла, што яго назва паходзіць ад слова *фарбота* і ўтварылася пры мясцовым вымаўленні [хв] замест [ф] [9]. У Кіраўскім і Куйбышаўскім раёнах Калужскай вобласці “хварботамі” называлі карункі на жаночых кашулях і фартухах – “завесках”. Гэтыя землі да пачатку XVI ст. былі фарпостам Вялікага Княства Літоўскага на ўсходняй мяжы, а ў першай палове XVII ст. увайшлі ў склад Рэчы Паспалітай. Да гэтага перыяду, відавочна, і трэба аднесці запазычанне беларускай народнай лексікай слоў *хварботы*, *фарботы*.

Пра заходні вектар успрымання рамяства і мастацтва карункапляцення элітарнай, а потым і сялянскай культурай Беларусі сведчыць такса-

Фрагмент падола жаночай кашулі з вёскі Карма Добрушскага раёна. Канец XIX ст. Лен, вышыўка крыжам, плеченыя вузельчыкавыя карункі. Захоўваецца ў дзяржаўнай гісторыка-культурнай установе “Гомельскі палаца-паркавы ансамбль”.

ма назва *антальяжы*. Па матэрыялах беларускіх лінгвістаў, намінацыя *антальяжы* спарадычна сустракаецца ў межах паўночна-заходняй дыялектнай зоны, у Вілейскім рэгіёне, а таксама ў Навагрудскім, Бярозаўскім і Маларыцкім раёнах. Складальнікі слоўнікаў лічаць, што ў беларускай мове гэтая намінацыя вядома з пачатку XX ст. [8, с. 177 – 178]. Аднак нам уяўляецца, што яна была прынята ў Беларусі значна раней разам з імпартам карункаў і засваеннем рамяства карункапляцення. Слова *антальяжы* старажытнага паходжання і з’яўляецца скажоным варыянтам французскага *entoilage*, што абазначае падшыўку, аблямоўку тэкстыльнай рэчы. *Антальяжы* ці *антуляжы* сустракаюцца ў апісаннях народных тканін і ў якасці назвы карункаў у беларускіх этнографіях і краязнаўцаў 1920-х гг. [16, с. 175]. Як назва пляцення карункаў яно прыведзена ў слоўніку В. Ластоўскага [17, с. 290]. Народны варыянт назвы карункавага прадмета *антальяшка* дадзены ў вопісу калекцыі, якую В. Костка ў 1905 г. прывёз з вёскі Падліпцы Слуцкага павета Мінскай губерні ў Этнаграфічны музей Санкт-Пецярбурга*. У Чэрвеньскім раёне і ў нашы дні антальяжамі называюць карункі, звязаныя шы-дэлкам.

* Расійскі этнаграфічны музей (Санкт-Пецярбург). – Кал. 789 – 360.

Жанчына ў кашулі, рукавы якой абшыты карункамі, плеченымі на каклюшках. Пачатак XX ст.
Вёска Капланцы Ігуменскага павета Мінскай губерні.
Архіў Цэнтра даследавання беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі.

Беларуская назва каклюшак (драўляныя палачкі, якія выкарыстоўваюцца для пляцення карункаў) *клецкі*, што зафіксавана намі ў вёсках Любонічы Кіраўскага раёна Магілёўскай вобласці і Дулебы Пухавіцкага раёна Мінскай вобласці, сведчыць пра запазычанне з польскай мовы, дзе такое прыстасаванне носіць назву *klocki*, а карункі, выплеченыя з яго дапамогай, – *koronka klockowa*.

Фрагмент рукава жаночай кашулі, выкананай Аўдоццяй Сакавай, 1885 г. н., з вёскі Дулебы Бярэзінскага раёна. Музей старажытнабеларускай культуры
Цэнтра даследавання беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

КАРУНКІ НА БЕЛАРУСІ

У даследчыкаў няма адзінага меркавання пра месца і час з'яўлення карункапляцення на каклюшках. Мяркуюць, што яно мае фламандскае паходжанне і распаўсюдзілася ў Еўропе з XVI ст. Даследчыца рускіх карункаў С. Давыдава пісала: “Карункі – найбольш позні нашчадак майстэрства вышывання і пляцення, прамы іх вынік”, – і лічыла, што сялянскія карункі, як, напрыклад, Міхайлаўскія, якія плялі сялянкі ў Разанскай губерні для ўпрыгожвання свайго касцюма і ручнікоў, “ні ад каго не запазычаныя і іх паходжанне не можа быць выведзена ні з якіх чужаземных узораў” [18, с. 2]. У энцыклапедычным артыкуле 1892 г. пра карункі адзначана, што іншаземны ўплыў менш за ўсё адчуваўся ў Мінскай і Разанскай губернях [19, с. 846].

Да народных карункаў прынята адносіць такі від каклюшачных карункаў, як лікавыя карункі, што выплятаюцца па ліку нітак без папярэдняга малюнка на паперы (сколка). У працы такім спосабам выкарыстоўваецца ўсяго некалькі пар каклюшак і некалькі шпілек, якія патрэбны для фарміравання берагоў карункавай паласы. Гісторыя развіцця промыслу карункапляцення ў Расіі ў XIX – пачатку XX ст. ілюструе працэс прыўнясення ў сялянскае асяроддзе тэкстыльных тэхналагічных вынаходніцтваў і мастацкіх густаў эліты, арыентацыю сялянскай і мяшчанскай саматужнай вытворчасці карункаў на попыт і патрэбы іншых саслоўяў. Беларусь пазнаёмілася з модай на карункі і прыёмамі іх вырабу значна раней.

Аналіз беларускіх намінацый карункаў кажа пра тое, што Беларусь успрыняла карункі і тэхніку карункапляцення на каклюшках не пазней за XVII ст. у выніку еўрапейскага культурнага трансферу. У сілу асаблівасцей гісторыка-культурнага развіцця Беларусі ў канцы XVIII ст. вытворчасць карункаў страціла аснову для свайго існавання ў рамках элітарнай культуры, аднак само рамяство карункапляцення захоўвалася ў культуры мяшчанскага і сялянскага саслоўяў да пачатку XX ст. У адрозненне ад Расіі яно не мела характару саматужнага промыслу. Кансерватызм сялянскай культуры спрыяў захаванню ў народнай лексіцы старых намінацый карункаў, прыстасаванняў для іх вырабу і самой лікавай тэхнікі пляцення, якія былі выцеснены з польскай і французскай моў.

Карункі як прывазны тавар былі вядомы ў Вялікім Княстве Літоўскім. Згодна з актавымі кнігамі XVI – XVII стст. шляхта на Слонімшчыне і Міншчыне мела ў сваёй уласнасці фламандскія [11, с. 100] і венецыянскія карункі – “вэнадзкія фарботы” [12]. Пры дварах магнатаў і шляхты існавалі і ўласныя майстэрні па вырабе карункаў, пра што сведчыць той факт, што ў Расіі пры царскім двары разам з “нямецкімі”, “фрыжскімі” карункамі былі вядомы і “літоўскія” карункі [18, с. 9]. Вызначэнне “літоўскія” гаворыць пра месца стварэння карункаў – “на Літве”, у Вялікім Княстве Літоўскім, што адрознівала іх ад карункаў, якія прывозілі з Германіі і Італіі. Узоры “літоўскіх” карункаў XVII ст. не захаваліся. Можна выказаць здагадку, што гэтыя былі менавіта ніцаныя, а не металічныя залотна-срэбныя карункі, калекцыю якіх у Дзяржаўным гістарычным музеі Расіі дасканала даследавала М. Левінсон-Нячаева [20]. Лічыцца, што ў XVII – XVIII стст. – перыяд найвышэйшага росквіту ў Еўропе моды на карункі – у Беларусі і суседняй Польшчы не існавала ўласных цэнтраў карункавай вытворчасці [21, с. 566]. Выключэнне – майстэрня карункаў у Гарадніцы каля Гродна, арганізаваная ў 1777 г. падскарбіем Антоніем Тызенгаўзам. Каралеўская майстэрня ў Гарадніцы вырабляла дарагія гатункі карункаў брусельскім спосабам з выкарыстаннем залатых і срэбных нітак для польскага каралеўскага

Прыстасаванне для пляцення карункаў – “клёцка”.
Клічаўскі краязнаўчы музей.

Узоры лікавых карункаў з мястэчка Любонічы Бабруйскага павета Магілёўскай губерні.
Канец XIX ст. [19, табл. LXIX, мал. 1 – 8].

двара [22, с. 24]. Рамяству карункапляцення ў майстэрні “з запалам” навучала дзяўчат, набраных з прыгонных сем’яў каралеўскай эканоміі, спадарыня Фолвіле (Folville) з Бруселя [21, с. 568]. У справаздачы 1779 г. пра збыт прадукцыі Гродзенскай каралеўскай мануфактуры значылася: “У фабрыкі карункаў няма абсалютна аніякага збыту” [22, с. 75]. З закрыццём нерэнтабельнай каралеўскай мануфактуры ў 1780 г. майстэрня карункапляцення ў Гарадніцы перастала існаваць. За кароткі перыяд дзейнасці яна не пакінула следу ў сялянскім тэкстылі рэгіёна, у далейшым праяў якіх-небудзь формаў рамяства карункапляцення на Гарадзеншчыне не зафіксавана. Разам з тым у XVIII – XIX стст. у Беларусі існавалі цэнтры пляцення каклюшачных карункаў. Пра гэта красамоўна сведчаць сабраныя намі палявыя матэрыялы. Мы ўжо пісалі пра цэнтры карункапляцення ў в. Любонічы Кіраўскага раёна [4; 5] і навакольных вёсках Клічаўскага раёна Магілёўскай вобласці, а таксама іншых мясцін Беларусі [6]. У гэтым артыкуле прадставім нашы знаходкі, якія тычацца яшчэ аднаго цэнтра вытворчасці карункаў на Беларусі.

Заканчэнне будзе.

Вольга ЛАБАЧЭЎСКАЯ,
дацэнт кафедры этналогіі і фальклору
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтва,
кандыдат мастацтвазнаўства.